

XII. REGIONALNI RAZVOJ POLJOPRIVREDE BRDSKO-PLANINSKOG PODRUČJA

Fakultet poljoprivrednih znanosti, Zagreb
S. BRKIĆ, T. BUDIN, S. ČAMĐIĆ, D. DURMAN, ANKICA JAKOVLJEVSKI,
P. KAROGLAN, B. LALIĆ, I. NOVAK, K. PAŽUR, V. SIMOVIĆ,
B. STANCL, M. TRATNIK, Z. VINCEK

PROSTORNE, PRIRODNE I DRUŠTVENO-PROIZVODNE KARAKTERISTIKE REGIJE I SUBREGIJE

Definiranje kriterija za determinaciju brdsko-planinskog prostora

a) Pojam brdsko-planinskog prostora

Prirodni atributi brdsko-planinskog prostora, značajni za poljoprivredu, su u osnovi: razvijen reljef, kamenita geološka podloga i klima s manje povoljnim rasporedom oborina u toku godine, nižim temperaturama i jače izraženim zračnim strujanjima. Posljedice toga su dominacija nagnutih terena, plitkost i slaba profiliranost tla, oskudnost u površinskim vodama i skraćeni vegetacijski period. Dio ovih površina neprikladan je za poljoprivrednu proizvodnju jer su previše nagnute i erodirane ili podložne eroziji, tlo im je siromašno i slabo plodno, a vegetacijski period prekratak za uzgoj poljoprivrednih kultura. Na ostalom dijelu se organizira poljoprivredna proizvodnja uz manje povoljne uvjete nego što su ravničarskoj poljoprivredi. U Skladu s tim definirali smo brdsko-planinsko područje SR Hrvatske kao prostorni i društveno-proizvodni dio pretežno iznad 200 m nadmorske visine, uključivo vododoline i druge prirodne depresije, sa svojstvenim prirodnim proizvodnim i društvenim obilježjima.

U osnovi definicije je nadmorska visina, ali joj nije i jedini sadržaj. Brdsko-planinsko područje obuhvaća i manje ravničarske areale, ako su ovi njegov fizički sastavni dio i ako su im proizvodni i društveni atributi isti ili slični. Brdsko-planinsko područje SR Hrvatske dobrano je ispresjecano užim vododolinama koje su ne samo prirodni segment ovog prostora već i često sastavni dio proizvodnih površina tipičnih brdsko-planinskih gospodarstava. Slično je i s kraškim poljima.

b) Kriteriji za određivanje granica brdsko-planinske regije SR Hrvatske

Iz definicije brdsko-planinskog područja slijedi da su kriteriji za utvrđivanje njegovih fizičkih granica, višestruki. Svrstani su u tri grupe: prirodni, proizvodni i društveni. Svaka za sebe skupina je agregat većeg broja pojedinačnih obilježja prisutnih u različitom intenzitetu na pojedinim dijelovi-

ma područja. Osnovni problem je u stupnjevanju značenja pojedinih skupina, a posebno pojedinačnih obilježja unutar ovih. Opravdano je bilo uzeti da su prirodni faktori veličine prvoga reda, proizvodni drugog i društveni trećega reda.

Budući je pretežan dio prirodnih faktora rezultat veće nadmorske visine, to je ova korištena za polaznu osnovu fizičkog razgraničenja prostora ravničarske i brdsko-planinske poljoprivrede. Za granicu je uzeta izohipsa na 200 m nadmorske visine kao uobičajeni međaš između ravničarsko-brežuljkastog i brdskog terena i jer u našim uvjetima najčešće signira razlike u sistemu gospodarenja zemljišnim površinama i u uvjetima privređivanja u poljoprivredi. Ovako omeđeno brdsko-planinsko područje SR Hrvatske čini nehomogen prostor razdijeljen dolinom rijeke Save. Veći dio čini masiv Dinarida i njegovih obronaka, protežući se od obale Jadrana duboko u zaleđinu. Manji, sjeverni dio je uski pojas brda između Save i Drave s jače izraženim brdskim kompleksom u području zapadne Slavonije (Papuk, Psunj).

Budući se analize i zaključivanja o brdsko-planinskom području vrše na razini osnovnih političko-teritorijalnih jedinica — općina, to su i prve korekcije granične linije vršene tako da su sve »granične« općine u kojima brdsko područje čini značajan dio ukupne površine, uključene u brdsko-planinske.

Dio »graničnih« općina koje imaju manji dio brdskog područja uključen je u brdsko-planinsku regiju ako su na to upućivali osnovni proizvodni atributi i društveni interesi. Valorizirajući značenje korelativne veze između reljefa i proizvodnih obilježja zemljišta u nizinskom i visinskom području, utvrdili smo da je trajna zakonitost proporcionalno učešće šuma (u ukupnom) i pašnjaka (u poljoprivrednom zemljištu) s razvijenošću reljefa određenog područja.

U osnovi našeg društveno-ekonomskog sistema je trajno inzistiranje na ravnomjernom i skladnom razvoju svih dijelova zemlje. U poljoprivredi to znači proizvodnja što većih količina hrane u svim poljoprivrednim područjima. Budući je u brdsko-planinskom području prisutan niz limitirajućih faktora u proizvodnji, to su granična područja (prema ravnici) njegov značajan snabdjevač s nekim poljoprivrednim proizvodima, ili ih se za to može relativno brzo osposobiti. U njima se već danas nalazi razvijena prehrambena industrija kojoj sirovinsku bazu dobrim dijelom osigurava brdsko-planinska poljoprivreda. Na toj osnovi je najčešće razvijena i trajna društveno-proizvodna povezanost između ovih dijelova poljoprivrede. Razvijanjem »graničnih« područja ozbiljno se utječe na razvoj ukupne brdsko-planinske poljoprivrede. Ovaj kriterij sadrži u sebi i određene elemente kulturno-povijesne povezanosti »graničnih« i izrazito brdsko-planinskih područja.

Testiraju li se »granične« općine po tri iznesena kriterija, dobiju se slijedeći rezultati:

Granične općine	% šumskih površina u ukupnoj površini	% pašnjaka u polj. površ.	Društveni kriterij
Karlovac	34,5	17,2	+
Kostajnica	47,4	14,7	+
Nova Gradiška	32,4	13,4	—
Slavonski Brod	26,1	16,1	—
Zadar	29,1	67,9	+
Poreč	35,4	35,6	+
Pula	32,4	49,3	+
Rovinj	43,3	54,9	+
planinske općine	49,8	59,7	
brdske općine	34,9	46,6	
ravničarske općine	26,3	11,3	

»Granične« općine, osim Nove Gradiške i Slavanskog Broda, prema osnovu izloženih kriterija bliže su brdsko-planinskom nego ravničarskom području.

Neke otočke i priobalne općine: Krk, Rab, Pag, Lastovo, Biograd i Metković po nadmorskoj visini spadaju u izrazito nizinske, a po proizvodnim i društvenim kriterijima u brdsko-planinsko područje, to su i one uključene u brdsko-planinsku regiju.

Posljednja korekcija granične linije vršena je na prostoru Hrvatskog zagorja. Iako je to prostor pretežno iznad 200 m nadmorske visine, već danas su mu društveno-proizvodna obilježja sličnija susjednom nizinskom području nego brdsko-planinskom. U perspektivi organizacija ovog prostora bit će primarno namijenjena turizmu i rekreaciji, pa je opravdano isključiti ga iz konteksta ovakvih razmatranja brdsko-planinske poljoprivrede.

c) Granice brdsko-planinske regije i subregija

Regija brdsko-planinske poljoprivrede prostorno je definirana površinom 63 općine. Najveći dio prostire se južno od Save (58 općina), a manji dio izdvojen je na prostoru Papuka i Pšunja.

Fizička karta ovako definirane brdsko-planinske regije pokazuje da je to prostorno i po reljefu, a onda klimatski i proizvodno u sebi nehomogen proizvodni prostor. Reljef mu je od blago bregovit do izrazito planinski. Klima je u širokoj lepezi od mediteranske, preko umjereno kontinentalne do planinske. Zbog toga su mu i uvjeti poljoprivredne proizvodnje različiti.

Značenje razlike se uvećava u momentu projektiranja nove proizvodnje. Da bismo ih lakše premostili, podijelili smo cijelu regiju na pet manjih u sebi homogenih područja—subregija. Osnovni kriteriji za podjelu bili su prirodni uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju. Dodatno su ovi nadopunjavani povijesnim i političko-teritorijalnim atributima, kada prirodni uvjeti nisu sami po sebi bili dovoljni na nužna razgraničenja. Na taj način su utvrđene fizičke granice slijedećih subregija: Ličko-goranska sa 5 ličkih

i 4 općine Gorskog kotara; Dalmatinska sa 17 dalmatinskih i 5 gravitirajućih općina; Istarsko-primorska sa 7 istarskih i 8 općina Hrvatskog primorja; Kordunsko-banijska sa 6 kordunskih, 4 banijske i 2 na ovo područje naslonjene općine i Slavonska s 2 bilogorske i 3 slavonske općine.

Ovako omeđena i u sebi razdijeljena brdsko-planinska regija SR Hrvatske predstavlja samo okvir radnog prostora istraživanja u okviru ovoga projekta. Produbljena istraživanja proizvodnih, socio-demografskih, urbano-komunalnih, te društveno-ekonomskih pojava (u okviru ove i drugih tema projekta) osigurat će niz novih kriterija za egzaktnije utvrđivanje fizičkih granica brdsko-planinskog područja i njegovih dijelova. To dozvoljava da se na kraju ovih istraživanja izvrše potrebe korekcije iznesenih razgraničenja, uvažavajući nove spoznaje i od prakse valorizirane društveno-proizvodne interese.

Društveno-proizvodne karakteristike brdsko-planinske regije

Brdsko-planinsko područje čini veći dio ukupnog prostora Republike. Od 56.538 km² ukupne površine 35.090 km² otpada na ovu regiju, ili 62,1%. Ovdje živi oko 2 miliona stanovnika, ili cca 44% od ukupnog broja. Ovdje je prosječna naseljenost oko 56 stanovnika po km², što je za 28% manje od republičkog prosjeka, odnosno za 51% manje nego u ravničarskom dijelu.

Po površini je najveća Dalmatinska subregija. Prostire se na 11.758 km², ili na 33,5% od ukupne teritorije brdsko-planinske regije. Ovdje živi preko 820 hiljada stanovnika, odnosno 42% od ukupno u regiji. Prosječna je naseljenost oko 70 stanovnika po km². Druga po veličini je Ličko-goranska subregija, 7.913 km², sa svega oko 177 hiljada stanovnika. Spada u najslabije naseljeno područje nacionalnog teritorija, 22 stanovnika po km². Istarsko-primorski dio zauzima 17,4% brdsko-planinskog prostora na kome živi oko 22% stanovništva regije. To je urbano i proizvodno najrazvijeniji dio i s gustoćom stanovnika preko 70 po km². Kordunsko-banijski prostor iznosi 5.684 km², a na njemu živi manje od 350 hiljada stanovnika. Naseljenost s oko 61 stanovnika po km² subregija je bliska regionalnom prosjeku. Najmanji je segment brdsko-planinske regije Slavonska subregija. Na 3.643 km², 10,3 % od ukupno, živi manje od 190 hiljada stanovnika, ili 9,6% od ukupno. Ovdje je i gustoća stanovništva ispod prosjeka, 52 po km².

Oko trećine stanovništva regije (32,2% u 1971. god.) je poljoprivredno. Ta je struktura istovjetna onoj u ravničarskom dijelu, odnosno republičkoj. Velike su razlike između pojedinih dijelova brdsko-planinskog područja, kao posljedica različitog nivoa opće materijalne razvijenosti. U istarsko-primorskom dijelu svega 10% stanovništva živi i radi u poljoprivredi, a u dalmatinskoj oko 26%. U ostalim manje urbano i ekonomski razvijenim dijelovima otpadalo je na poljoprivredno stanovništvo 50—54%.

Organizacija iskorištavanja zemljišnog prostora ima osnovne attribute ekstenzivnosti. Ovdje je 40% površina pokriveno šumama ili degradiranim oblicima šumskih staništa. Daljnjih 30% površina je pod pašnjacima. Preko dvije trećine ukupnog zemljišta uključeno je u ekstenzivan način privređivanja. To je osnovno gospodarsko obilježje po kome se brdsko-planinska regija razlikuje od ravničarske.

Bazu poljoprivredne proizvodnje pruža 1,940.400 ha poljoprivrednog zemljišta. U obradivom dijelu poljoprivrednog zemljišta dominiraju oranice, 578.700 ha ili 65,1. Daljnjih 24,5% su livade, a samo 10,4% nasadi voćnjaka i vinograda.

Struktura intenziteta iskorištavanja ukupnog prostora regije i subregije je slijedeća:

	i vino- gradi %	i vrtovi %	i paš- njaci %	%	%	000 ha
Regija — ukupno	2,6	16,5	36,2	40,0	4,7	35.090
— Dalmatinska	4,8	10,3	46,0	36,1	2,8	11.758
— Istarsko-primorska	2,8	10,5	39,8	36,4	10,5	6.092
— Kordunska-banijska	1,9	29,4	25,1	34,8	8,8	5.684
— Ličko-goranska	0,0	11,1	37,5	51,4	—	7.913
— Slavonska	2,0	37,8	16,3	38,2	5,7	3.643

Najveći dio regije spada u poljoprivredno-šumski prostor, osim ličko-goranskog dijela koji je šumsko-poljoprivredni. Obzirom na strukturu poljoprivrednih površina planinsko-kraške subregije su pašnjačko-oraničko-vinogradarsko-voćarske, a kontinentalno-brdske oranično-pašnjačko-voćarsko—vinogradarske.

Na regiju otpada 59,2% ukupnog poljoprivrednog zemljišta Republike, 89,3% pašnjaka, 49,5% livada, 38,3% oranica, te oko 62,5% voćnjaka i vinograda.

Grubi kvantitativni pokazatelji agrarne naseljenosti govore da u brdsko-planinskom području dolazi na poljoprivrednog stanovnika oko 3 ha poljoprivrednog zemljišta, a u ravničarskom upola manje, 1,7 ha. Međutim, obradivih površina je svega 1,4 ha u brdsko-planinskom, odnosno 1,5 ha u ravničarskom dijelu.

U proizvodnji materijalnih dobara mjesto regije u nacionalnoj privredi adekvatno je broju njenih žitelja. Godine 1975. ovdje se stvaralo oko 45% društvenog proizvoda u SR Hrvatskoj. Poljoprivreda je dala svega 37,6% društvenog proizvoda iz ukupne republičke poljoprivrede. Mjereno po poljoprivrednom stanovniku manji je društveni proizvod iz brdsko-planinske poljoprivrede za oko 21% nego iz ravničarske.

Unutar regije dominira industrija s 34,5% od ukupnog društvenog proizvoda. Na poljoprivredu otpada svega 10,6%, te šumarstvo 1,3%. Sve ostale grane stvaraju 53,6% društvenog proizvoda.

Funkcija poljoprivrede, mjerena vrijednošću društvenog proizvoda, u privredi pojedinih subregija je veoma različita, što ilustriraju podaci (u%).

	Poljoprivreda i ribarstvo	Šumar- stvo	Industri- ja	Ostale djelatnosti
Regija — ukupno	10,6	1,3	34,5	53,6
— Dalmatinska	9,8	0,0	29,4	60,8
— Istarsko-kordunska	4,1	0,0	35,8	60,1
— Kordunsko-banijska	15,7	1,5	44,6	38,2
— Ličko-goranska	20,4	11,4	30,8	37,4
— Slavonska	32,2	5,3	28,7	33,8

Usprkos činjenici da brdsko-planinska regija raspolaže velikim pašnjač-ko-livadskim površinama nije stočarstvo dominantna grana poljoprivrede. Na seljačkom posjedu, a ovaj čini preko 82% ukupne poljoprivredne proizvodnje, vrijednost stočarske proizvodnje iznosi 46,4% ukupne poljoprivredne proizvodnje. Danas se na cijeloj regiji nalazi samo 31 % osnovnog stada goveda u SR Hrvatskoj, 19% svinja, 28% peradi te 94% ovaca.

Stočarsko-ratarske subregije su Kordunsko-banijska i Ličko-goranska. U ostalim je dominantna proizvodnja ratarskih kultura kao finalnih poljoprivrednih proizvoda.

MJESTO BRDSKO-PLANINSKOG PODRUČJA U PRIVREDI I POLJOPRIVREDI SR HRVATSKE

Kretanje stanovništva u brdsko-planinskom području SR Hrvatske

Za većinu od 63 općina SR Hrvatske uvrštene u brdsko-planinsko područje karakterističan je permanentni pad stanovništva iza II svj. rata. U 36 općina zabilježen je pad stanovništva u razdoblju 1948 — 1971, tj. u proteklih 23 godine.

Najveći pad stanovništva imale su općine na području Istre i otoka, zatim općine brdsko-planinskog područja iz zajednice općine Gospić i Karlovac, te izrazito agrarna područja Slavonije i zajednice općina Sisak, među kojima se nalaze i one koje su uvrštene u brdsko-planinsko područje. Od općina uvrštenih u brdsko-planinsko područje nisu imale pad stanovništva: njih 27, od čega 15 pripadaju obalnom dijelu Dalmacije i Hrv. primorja.

Treba napomenuti da u brdsko-planinskim općinama postoje značajne razlike u kretanju stanovništva između brdsko-planinskih i ravničarskih dijelova općine. Trend napuštanja stanovništva brdsko-planinskih općina, odnosno dijelova općine s brdsko-planinskim obilježjem, nastavlja i to najčešće još ubrzanim tempom. To pokazuje i detaljnija ispitivanja brdsko-planinskog dijela općine Podravske Slatine i Slav. Požege, te općine Ogulin.

Privredni razvoj u SR Hrvatskoj utjecao je na apsolutno i relativno smanjenje poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu Republike. Od 1948. do 1971. godine poljoprivredno stanovništvo SR Hrvatske smanjilo

se za 1,046.911 stanovnika, odnosno smanjilo udio u ukupnom stanovništvu od 65,6‰ na 32,3‰. U odnosu na broj poljoprivrednih stanovnika u 1948. (2,478.596) smanjenje iznosi 42,2‰. Osim toga cjelokupni prirodni priraštaj poljoprivrednog stanovništva u protekle 23 godine transferiran je u druge djelatnosti izvan poljoprivrede.

Tabela 1 — Kretanje stanovništva u općinama brdsko-planinskog područja SR Hrvatske (1948—1971)

Red. broj	Općine	G o d i n e		Index 1971/48.	Stopa rasta ili pada 1948—71. ‰
		1948.	1971.		
Slavonska subregija					
	185.993	188.942	101,6	0,13	
1.	Orahovica	19.697	17.641	89,6	—0,48
2.	Podravska Slatina	40.801	35.080	86,0	—0,69
3.	Slav. Požega	61.818	73.071	118,2	0,82
4.	Daruvar	35.849	34.471	96,2	—0,18
5.	Pakrac	27.828	28.679	103,1	0,14
Kordunsko-banijska subregija					
	350.461	347.780	99,2	—0,05	
6.	Duga Resa	35.700	32.093	89,9	—0,48
7.	Dvor	22.014	18.359	83,4	—0,83
8.	Glina	31.732	28.336	89,3	—0,51
9.	Jastrebarsko	38.927	36.425	93,6	—0,30
10.	Karlovac	55.847	73.863	132,3	1,28
11.	Kostajnica	17.908	16.914	94,5	—0,25
13.	Petrinja	24.373	31.018	127,3	1,10
14.	Samobor	30.065	36.604	121,8	0,90
15.	Slunj	32.420	25.835	79,7	—1,03
16.	Vojnić	9.947	9.590	96,4	—0,17
17.	Vrginmost	23.818	21.536	90,4	—0,46
Istarsko-primorska subregija					
	377.432	428.579	130,7	0,86	
18.	Crikvenica	15.542	16.873	108,6	0,37
19.	Krk	17.889	13.110	74,1	—1,30
20.	Cres — Lošinj	14.922	9.989	66,9	—1,82
21.	Opatija	23.566	27.118	115,1	0,64
22.	Pag	8.513	7.413	87,1	—0,58
23.	Rab	7.905	8.524	107,8	—0,34
24.	Rijeka	92.466	160.044	173,1	2,55
25.	Senj	13.289	10.309	78,3	—1,15
26.	Buje	26.054	18.397	70,6	—1,57
27.	Buzet	14.297	7.460	52,2	—2,91
28.	Labin	28.125	25.677	91,3	—0,41
29.	Pazin	26.677	20.073	75,2	—1,29

(Nastavak tabela 1)

Red. broj	Općine	G o d i n e		Index 1971/48.	Stopa rasta ili pada 1948—71. %
		1948.	1971.		
30.	Poreč	23.675	17.264	72,9	—1,43
31.	Pula	46.407	69.913	150,7	1,88
32.	Rovinj	18.105	16.415	90,7	—0,44
Ličko-goranska subregija					
		205.244	176.722	86,1	—0,93
33.	Donji Lapac	11.751	9.609	81,8	—0,91
34.	Gospić	42.060	37.383	88,9	—0,53
35.	Gračac	18.859	14.819	78,6	—1,10
36.	Otočac	40.906	30.579	74,8	—1,31
37.	T. Korenica	18.139	14.637	80,7	—0,97
38.	Čabar	6.041	6.083	100,7	0,05
39.	Delnice	21.465	20.991	97,8	—0,10
40.	Ogulin	37.311	34.210	91,7	—0,39
41.	Vrbovsko	8.714	8.411	96,5	—0,16
Dalmatinska subregija					
		664.420	880.074	132,5	1,28
42.	Benkovac	30.992	35.562	114,8	0,63
43.	Biograd n/m	12.294	15.115	123,0	0,95
44.	Brač	14.664	12.893	87,9	—0,58
45.	Drniš	37.382	35.976	96,2	—0,18
46.	Dubrovnik	47.515	58.995	124,2	0,99
47.	Hvar	12.611	11.390	90,3	—0,99
48.	Imotski	45.341	47.354	104,4	0,20
49.	Knin	45.143	46.679	103,4	0,16
50.	Korčula	19.334	20.237	104,7	0,21
51.	Lastovo	1.738	1.210	69,6	—1,63
52.	Makarska	12.273	15.510	126,4	1,07
53.	Metković	15.083	18.843	124,9	1,02
54.	Obrovac	11.979	13.498	112,7	0,55
55.	Omiš	23.428	24.827	106,0	0,27
56.	Ploče	6.114	10.289	168,3	2,39
57.	Sinj	53.007	56.933	107,4	0,33
58.	Split	97.146	185.047	190,5	2,97
59.	Šibenik	65.806	78.514	119,3	0,80
60.	Trogir	17.511	18.480	105,5	0,24
61.	Vis	7.485	5.049	67,5	—1,77
62.	Vrgorac	11.621	9.927	85,4	—0,72
63.	Zadar	75.953	107.746	141,9	1,60
Sveukupno 63 općine		1.783.350	2.022.097	113,4	0,58
Sveukupno SRH		3.779.858	4.426.211	117,1	0,72

Za općine u brdsko-planinskom području SR Hrvatske može se konstatirati pad poljoprivrednog stanovništva u periodu 1948—1971. godine za 50,2%, odnosno za 597.037 stanovnika. Za brdsko-planinsko područje Hrvatske u cjelini zabilježen je veći relativni pad poljoprivrednog stanovništva od prosjeka za Republiku. Manji relativni pad od prosjeka za SR Hrvatsku imalo je 19 općina, a veći čak 44 općine ovog regiona. Među dijelove brdsko-planinskog područja gdje je naročito smanjeno poljoprivredno stanovništvo posebno se ističu Ličko-goranska subregija, Istarsko-primorska, te obalni dijelovi Dalmatinske subregije. Ovakav pad poljoprivrednog stanovništva u brdsko-planinskom području imao je snažan odraz na poljoprivrednu proizvodnju i korištenje poljoprivrednog potencijala. To tim više što nije kompenziran odgovarajućim mjerama na organizaciji društvenog sektora i razvoju kooperacije i udruživanja u privatnom sektoru. Upravo u brdsko-planinskim općinama najmanje je učinjeno na organizaciji i društvenog i privatnog sektora poljoprivrede, jer je smanjenje poljoprivrednog stanovništva uporedo pratilo i pomanjkanje interesa za razvoj poljoprivrede.

Tabela 2 — Kretanje poljoprivrednog stanovništva u brdsko-planinskom području SR Hrvatske

Subregije	1948. god.	1971. god.	Index
Slavonska	146.647	94.861	64,3
Kordunsko-banijska	281.075	175.742	62,5
Istarsko-primorska	149.309	42.510	28,5
Ličko-goranska	147.526	56.564	38,3
Dalmatinska	464.383	222.274	47,9
Ukupno brd. planin.	1,188.990	591.951	49,8
Ukupno SR Hrvatska	2,478.596	1,431.685	57,8

Veličina društvenog proizvoda u općinama brdsko-planinskog područja

Društveni proizvod, kao ekonomska kategorija uspješnosti poslovanja koja u sebi sadrži elemente proste reprodukcije (amortizaciju) i mogućnosti proširene/dohodak vrlo je raznolik u svojoj razini kao i strukturi općina brdsko-planinskog područja. Iako je u strukturi ukupnog društvenog proizvoda bilo za očekivati da će analizirane općine najveći dio ukupnog proizvoda biti iz poljoprivrede i ribarstva, ova očekivanja nisu potvrđena. U prosjeku svih 63 općina društveni proizvod industrije čini 52,4% pa je industrija vodeći društveni proizvod u privrednoj strukturi. Samo kod 31,8% analiziranih općina »vodeći« društveni proizvod je proizvod poljoprivrede i ribarstva. Društveni proizvod na izjednačenoj razini u strukturi ukupnog ima 9,5% općina brdsko-planinskog područja.

Pečat ovakvoj strukturi društvenog proizvoda osobito su dale općine istarsko-primorske subregije (zajednica općine Rijeka), kod kojih je u svim, osim Poreča (poljoprivreda) i Opatije (turizam) industrija i rudarstvo »vodeća« grana privredne strukture. U općinama istarsko-primorske

subregije pored društvenog proizvoda iz industrije u ukupnoj strukturi znatno je zastupljen onaj iz sfere prometa i veza, turizma i ugostiteljstva te paralelno, s tim i društvenog proizvoda iz trgovine.

Posmatrajući s istog gledišta općine kordunsko-banijske i ličko-goranske subregije možemo konstatirati osobito za one prve, da im se struktura društvenog proizvoda nalazi u stanju izjednačenosti primarne i sekundarne djelatnosti.

Analizirajući distribuciju općina brdsko-planinskog područja prema visini ukupnog društvenog proizvoda uočavamo da je 44,5% svih obuhvaćenih općina s društvenim proizvodom manjim od 500.000.000 dinara.

Tabela 3 — Distribucija općina brdsko-planinskog područja prema veličini društvenog proizvoda u 1976. godini

Raspon društvenog proizvoda u 000 din	Broj općina	%
Do 100.000	2	3,2
100.000 — 300.000	19	30,2
300.000 — 500.000	7	11,1
500.000 — 700.000	17	26,9
700.000 — 900.000	3	4,8
900.000 — 1.100.000	5	7,9
preko 1.100.000	10	15,9
Ukupan broj općina	63	100,0

Gotovo istovjetne ili slične tendencije, možemo uočiti i kod distribucije općina prema visini društvenog proizvoda iz poljoprivrede i ribarstva. Više od polovice (52,4%) općina imaju društveni proizvod manji od 100.000.000 din. Najveći broj općina ovog područja posjeduje društveni proizvod iz poljoprivrede u visini 10.000.000 — 40.000.000 din (20,6%).

Društveni proizvod socijalističkog sektora poljoprivrede u općinama brdsko-planinskog područja SR Hrvatske je slabo zastupljen, jer je druš-

Tabela 4 — Distribucija općina brdsko-planinskog područja prema veličini društvenog proizvoda poljoprivrede u 1976. god.

Raspon društvenog proizvoda u 000 din	Broj općina	%
Do 10.000	2	3,2
10.000 — 40.000	13	20,6
40.000 — 70.000	10	15,9
100.000 — 130.000	5	7,9
130.000 — 160.000	9	14,3
160.000 — 190.000	8	12,7
190.000 — 220.000	2	3,2
preko 220.000	6	9,5
Ukupan broj općina	63	100,0

tveni sektor veoma slabo razvijen. Ovo stanje ukazuje na potrebu da se u cilju razvoja poljoprivrede ovog područja i boljeg korištenja potencijala i privatnog sektora moraju poduzeti konkretne mjere za razvoj društvenog sektora poljoprivrede.

Da je društveni proizvod općina brdsko-planinskog područja društvenog sektora poljoprivrede, općenito uzevši vrlo nizak pokazuje podatak da 68,2% svih spomenutih općina ima društveni proizvod niži od 15.000.000 din.

Tabela 5 — Distribucija općina brdsko-planinskog područja prema visini društvenog proizvoda iz poljoprivrede društvenog sektora

	Raspon društvenog proizvoda	Broj općina	%
u 000 din			
	do 1.000	13	20,6
	1.001 — 5.000	18	28,6
	5.001 — 10.000	8	12,7
	10.001 — 15.000	4	6,3
	15.001 — 20.000	1	1,6
	20.001 — 25.000	—	—
	25.001 — 30.000	3	4,8
	30.001 — 35.000	4	6,3
	preko 35.000	12	19,0

Da je privatni sektor proizvodnje hrane u ovom području ostao dominantan, govore nam i udjeli društvenog proizvoda u ukupnom društvenom proizvodu iz poljoprivrede.

Tabela 6 — Distribucija općina brdsko-planinskog područja prema visini društvenog proizvoda privatnog sektora poljoprivrede

	Raspon društvenog proizvoda	Broj općina	%
	do 30.000	11	17,5
	30.001 — 60.000	16	25,4
	60.001 — 90.000	11	17,5
	90.001 — 120.000	8	12,6
	120.001 — 150.000	6	9,5
	preko 150.000	11	17,5

Dajući relativnu ocjenu, opremljenosti, primarne i sekundarne djelatnosti ovog područja, na osnovi udjela amortizacije u društvenom proizvodu svake od njih možemo reći da se ona na nivou industrije kretala od 5,5% u Čabru do 40% u Sinju. U tom istom svjetlu posmatrajući poljoprivredu i ribarstvo, unaprijed možemo konstatirati da je spomenuti udio daleko niži zbog lošije ekipiranosti sredstvima za rad u poljoprivredi, zbog dominacije privatnog sektora i nepostojanja organizacija društvenog sektora s povoljnijom opremljenošću sredstvima rada. Sve su to razlozi da se udio amortizacije ili troškova sredstava rada na ovom području kreće oko 4,1 — 9,7%, što još jednom potvrđuje niski stupanj opremljenosti sredstvima za rad.

Iz analize društvenog proizvoda moguće je zaključiti da u strukturi ukupnog društvenog proizvoda dominiraju industrija, poljoprivreda i ribarstvo, te u općinama dalmatinske, istarsko-primorske subregije, promet i veze, ugostiteljstvo i turizam, a s time i trgovina kao značajnija djelatnost. Isto tako moguće je konstatirati da se gro općina polarizira prema nižim razinama društvenog proizvoda i da je to slučaj i s društvenim proizvodom iz poljoprivrede.

Industrijska djelatnost kao indikator općeg ekonomskog razvoja brdsko-planinskog područja SR Hrvatske

Analizirajući razvoj privrede, odnosno stupanj razvijenosti kroz visinu ND per capita ukupno i po različitim privrednim oblastima vidljive su vrlo velike razlike između brdsko-planinskog područja. Te razlike dolaze prvenstveno kao rezultat dosadašnjeg ekonomskog razvoja na uočenim i iskorištenim resursima, ali i kao rezultat razvojne politike kroz posljednjih 33 godine, jer je činjenica da je Jugoslavija od 1945. do danas više izgradila nego ikada ranije, što je izmijenilo privrednu sliku zemlje.

Uzmemo li da je prosječni ND per capita u Hrvatskoj 1976. kao osnovni indikator razvijenosti 30.636 din, onda svega 12 od 63 analiziranih općina ima ND iznad republičkog prosjeka. Osim Karlovca sve su to općine koje leže na morskoj obali. Očito je da kod polovice tih općina dominantan utjecaj u strukturi ND imaju prihodi od turizma i njemu pratećih djelatnosti (trgovina, ugostiteljstvo) a da je industrija u drugom planu. To se odnosi na općine Buje, Crec — Lošinj, Opatija, Poreč, Dubrovnik i Mađarska. I ostale obalne općine ostvaruju znatan dio dohotka od turističke djelatnosti (Split, Rovinj, Ploče, Pula, Rijeka).

Od svih analiziranih »kontinentalnih« općina jedino je Karlovac po visini ND iznad republičkog prosjeka što govori o relativnoj i apsolutnoj nerazvijenosti tih općina.

Od općina kojima je ND blizu republičkog prosjeka, preko 25.000 din, opet je znatan broj s obalnog područja. Takvih općina ima ukupno 13, a od njih je 12 s obalnog područja ili s njim neposredno vezano, dok je jedino Samobor van tih općina, što je posljedica neposredne blizine i povezanosti sa Zagrebom.

Sve ostale općine, njih 39 mogu se smatrati nerazvijenima, dok ima i nekih koje su totalno nerazvijene, primjerice one kojima je ND ispod 10.000 din. Takvih općina ima ukupno 6. Interesantno je da se nijedna od njih ne nalazi u Lici, kraju za koji se obično smatra da je na donjoj razini nerazvijenosti.

Najnepovoljnija je situacija kod onih općina koje imaju i nizak ukupni ND per capita uz nerazvijenu industriju. Takvih općina ima ukupno 14, gdje se ND kreće ispod 20.000 din a dohodak od industrijske djelatnosti je također oko ili ispod 20%. U najnepovoljnijoj situaciji sa tog aspekta su općine Ozalj, Slunj, Benkovac, Drniš, Imotski i Vrgorac. ND per capita iznosi ispod 10.000 din a od industrijske djelatnosti se kreće u nominalnim iznosima od 773 do 1.452 din p. c. Poseban je slučaj općina Slunj gdje je dohodak od industrijske djelatnosti čak negativan, vjerojatno zbog izgor-

jelog pogona RIZ-a, jedinog značajnijeg industrijskog objekta u cijeloj komunici. Ekonomska situacija ovih općina zahtijeva hitnu intervenciju, pogotovo jer te općine nemaju ni nekih drugih razvijenih privrednih djelatnosti, što kod većine ostalih općina, srećom nije slučaj.

Mišljenja smo da je u općinama s ND p.c. ispod 2/3 republičkog prosjeka potrebno prioritarno razvijati određene industrijske djelatnosti (u priobalnim područjima turističke) na bazi regionalnih resursa (kako bi se izbjegao preveliki transport) ili u kooperaciji s većim privrednim organizacijama iz industrijskih sredina. To će posredno djelovati i na razvitak ostalih djelatnosti a oslabiti daljnje naseljavanje tih područja. Naravno, i poljoprivreda će živnuti jer će nastati potreba za većim tržišnim viškovima. No, za razvitak industrije potrebne su znatne kompleksnije mjere stimulacije od dosadašnjih. Nisu dovoljna samo sredstva za investicije, nego je nužan čitav niz mjera koje će jednom izgrađenoj industriji i ostaloj privredi nerazvijenih krajeva stvarno omogućiti da i rentabilno posluju.

Dohodak u općinama brdsko-planinskog područja

Prema podacima statistike u 1976. godini u SR Hrvatskoj ostvaren je u svim općinama dohodak u iznosu od 138.559,5 miliona dinara. Od toga u 63 općine brdsko-planinskog područja ostvareno je 58.032,1 milion ili 41,9 %. Odnosi u dohotku društvenog sektora su u sličnim proporcijama, tj. 42,3% u brdsko-planinskim općinama i 57,7% u ostalim. Učešće društvenog sektora u stvaranju ukupnog dohotka u brdsko-planinskim općinama čak je za 4% više od prosjeka Hrvatske i ostalih općina Hrvatske. Značajne razlike su u veličini dohotka iz poljoprivrede i ribarstva. U općinama brdsko-planinskog područja ostvareno je svega 35,5%, dok je u ostalim općinama u Hrvatskoj ostvareno 64,5% dohotka poljoprivrede.

Ovakvi odnosi rezultat su boljih uvjeta za poljoprivredu u ravničarskim općinama, ali i nedovoljnog iskorištavanja proizvodnih kapaciteta za poljoprivrednu proizvodnju u brdsko-planinskim općinama. Poljoprivreda i u strukturi dohotka ovih općina učestvuje sa svega 11,5%, što je 4,5% manje, nego u ostalim općinama republike. Općine Hrvatskog primorja imaju izuzetno mali udio dohotka od poljoprivrede. Kao npr. općina Rijeka svega 0,5%, Opatija 2,1%, Crikvenica 2,5%, Cres — Lošinj 4,0% itd. Slično je stanje i u priobalnim općinama dalmatinske regije, s razvijenom turističkom privredom. Najveće učešće dohotka poljoprivrede u ukupnom dohotku imala je općina Slunj, tj. 57,3%, što je ujedno općina s najnižim dohotkom po glavi stanovnika. Po visokom učešću dohotka iz poljoprivrede, a niskom dohotku po glavi stanovnika još se odlikuju slijedeće općine: Benkovac, Ozalj, Drniš, Lastovo, Vrginmost, Jastrebarsko, Kostajnica i dr. Iznimke su općine s visokim učešćem dohotka iz poljoprivrede u kojima dohodak po glavi stanovnika prelazi 15.000 dinara po glavi stanovnika. To se prvenstveno odnosi na općine iz Slavonije, kao što su Pod. Slatina.

Od 63 općine brdsko-planinskog područja 51 imala je niži dohodak po glavi stanovnika od republičkog prosjeka. 12 općina ovog područja imali su znatno viši dohodak po glavi stanovnika od republičkog prosjeka, u čemu prednjači općina Rijeka sa 65.099 dinara. Istovremeno općina Rijeka ostvaruje gotovo 12 puta veći dohodak po glavi stanovnika od općine Slunj, koja

ima najniži dohodak. To pokazuje kolike su velike neravnomyjnosti u ekonomskom razvoju brdsko-planinskog područja. Iznimno visoki dohodak po glavi stanovnika imaju i druge primorske i dalmatinske priobalne općine s razvijenom turističkom privredom, kao što je to Rovinj, Poreč, Dubrovnik, Makarska, te otočne općine Cres — Lošinj. I sve ostale općine s dohotkom iznad 30.000 dinara po glavi stanovnika pripadaju obalnom pojasu, s iznimkom općine Karlovac. Općine blizu republičkog prosjeka su pretežno otočne primorske i dalmatinske općine na jadranskoj obali, s iznimkom općina Pazin, Buzet, Čabar i Delnice.

KOMPARATIVNE PREDNOSTI BRDSKO-PLANINSKE POLJOPRIVREDE OBZIROM NA RASPOLOŽIVE RESURSE

Sistem i intenzitet korištenja poljoprivrednih površina

Učešće poljoprivrednog zemljišta brdsko-planinskog područja u poljoprivrednom zemljištu SR Hrvatske je manje nego što je učešće ukupnih površina u površini SRH. Izuzetak su površine pašnjaka, ugara, te voćnjaka i vinograda.

Tabela 7 — Učešće poljoprivrednih površina brdsko-planinskog područja u poljoprivrednim površinama SR Hrvatske — po vlasničkom obilježju (%)

Kategorija zemljišta	Privatni sektor	Društveni sektor
Poljoprivredno zemljište	55	67
Obradivo zemljište	46	18
Oranice i vrtovi	44	22
Voćnjaci	63	43
Vinogradi	63	56
Livade	50	48
Pašnjaci	91	90
Zasijane površine	40	17
Ugari i neobradive oranice	85	68

Brdsko-planinsko područje ima stanovite zajedničke karakteristike, ali se ne može govoriti o homogenom području. Više zajedničkog imaju Dalmatinska i Istarsko-primorska subregija, zatim Kordunsko-banijska i Slavonika, dok se Ličko-goranska subregija znatno razlikuje.

Pojedine subregije odlikuju se različitim učešćem poljoprivrednih površina i ukupnim površinama. Ono je najmanje u Ličko-goranskoj subregiji (49%), a najveće u Dalmatinskoj (61%). Još veće su razlike obzirom na odnose obradivih i pašnjačkih površina.

U Dalmatinskoj subregiji obradive površine čine svega 25,81% ukupnih poljoprivrednih površina, a oranice i vrtovi manje od 17%. U isto vrijeme u Slavonskoj subregiji obradive površine čine gotovo 88% poljoprivrednih površina, a oranice i vrtovi približno 71% od poljoprivrednih površina.

I u Ličko-goranskoj subregiji malo je učešće obradivih površina (45,63%), oranica i vrtova (22,27%) od ukupnih poljoprivrednih površina. Slično je i u

Istarsko-primorskoj. U ove tri subregije dominiraju pašnjaci koji zauzimaju od 54,37% do 74,19% poljoprivrednih površina. Udio obradivih površina, a posebno oranica i vrtova stalno se smanjuje u svim subregijama.

U kvaliteti zemljišta u brdsko-planinskom području može se dobiti stanoviti sud i na osnovu klasa pojedinih kategorija korištenja zemljišta. Kod oranica I i II klase čine između 2 i 7%, a III i IV klasa zajedno 17 do 45%. Najviše oranica je u V i VI klasi, 40 do 50%, dok su značajne površine i u VII klasi, naročito u Ličko-goranskoj i Kordunsko-banijskoj subregiji (18—25%).

U strukturi korištenja oranica najčešće dominiraju žitarice od 35% u Istarsko-primorskoj subregiji do preko 65% u Slavonskoj. Površine pod žitaricama u ovom području čine oko 32% površine zasijanih tim kulturama u SR Hrvatskoj. Industrijskog bilja uzgaja se vrlo malo. Nešto više u Slavonskoj subregiji, oko 6% te u Dalmatinskoj subregiji, oko 1%. Povrće je najviše zastupljeno u Dalmatinskoj subregiji, oko 19% ukupnih površina oranica i vrtova, a najmanje u Slavonskoj subregiji, oko 7% tih površina.

Stočno krmno bilje sije se, u prosjeku za cijelo područje, na oko 16% oraničnih površina. Nešto manje u Slavonskoj i Dalmatinskoj subregiji, a više u ostale tri. Ugari i neobrađene površine obuhvaćaju oko 15% oraničnih površina. Pri tome su najviše zastupljeni u Ličko-goranskoj subregiji (preko 28%), a imaju tendenciju daljnjeg povećanja. Procentualno su najmanje površine ugara i neobrađenih oranica u Kordunsko-banijskoj subregiji, oko 10%, s tendencijom smanjivanja. Tendencija smanjivanja ove kategorije oraničnih površina uočljiva je i u Istarsko-primorskoj subregiji iako je tamo njihov postotak još uvijek značajan (15%).

Ukupne zasijane površine u ovom području imaju tendenciju smanjivanja osobito u Slavonskoj, Istarskoj, Istarsko-primorskoj i Ličko-goranskoj subregiji, što znači da je proces ekstenzifikacije poljoprivredne proizvodnje još uvijek prisutan.

Kukuruz i pšenica su glavni ratarski proizvodi za oranicama brdsko-planinskog područja, a iza njih dolazi krmno bilje, te krumpir. Pšenice se proizvodi oko 135.000 vagona što čini oko 23% proizvodnje u SR Hrvatskoj. Proizvodnja kukuruza je nešto veća i 1976. god. iznosi preko 190.000 vagona ili oko 18% od proizvodnje u SR Hrvatskoj. Proizvodnja krumpira kreće se od 70—85.000 vagona, što je približno 45% od ukupne proizvodnje u SR Hrvatskoj. Kukuruz i pšenica najviše su zastupljeni u Slavonskoj, a zatim u Kordunsko-banijskoj subregiji.

Proizvodnja krumpira zastupljena je u cijelom brdsko-planinskom području, ali relativno više u Ličko-goranskoj subregiji.

Lucerna zauzima najveće površine u Istarsko-primorskoj subregiji, a zatim u Kordunsko-banijskoj i Dalmatinskoj.

Djetelina se na relativno većim površinama proizvodi u Kordunsko-banijskoj subregiji, a zatim slijedi Slavonska, pa Ličko-goranska subregija. Livade su zastupljene u svim subregijama, ali najviše u Kordunsko-banijskoj i Ličko-goranskoj a najmanje u Dalmatinskoj. Svi ovi podaci vidljivi su iz tabele br. 10.

Prinosi glavnih ratarskih kultura znatno su niži od prosječnih prinosa u SR Hrvatskoj.

Tabela 8 — Struktura poljoprivrednih površina u brdsko-planinskom pod-

Red. broj	Subregija	Godina	Poljoprivredne površine ha	Oranice i vrtovi		Voćnjaci	
				ha	%	ha	%
1.	Kordunsko-banijska	1971.	332.518	180.706	54,34	5.920	1,78
		1976.	320.772	167.103	53,09	5.858	1,83
2.	Slavonska	1971.	198.165	142.531	71,93	4.595	2,32
		1976.	194.395	137.694	70,83	4.885	2,51
3.	Ličko-goranska	1971.	392.046	93.109	23,75	8.115	0,54
		1976.	387.099	88.137	22,77	1.936	0,50
4.	Istarsko-primorska	1971.	331.414	74.996	22,63	6.310	1,90
		1976.	319.723	74.160	23,20	4.964	1,55
5.	Dalmatinska	1971.	719.602	122.067	16,96	27.562	3,83
		1976.	718.401	121.593	16,93	24.569	3,42
Ukupno brdsko-planinsko područje		1971.	1.973.745	613.408	31,08	46.502	2,36
		1976.	1.940.390	588.687	30,34	42.212	2,18
SRH		1971.	3.343.699	1.573.856	47,07	70.007	2,09
		1976.	3.276.896	1.509.621	46,07	67.805	2,07
% Subregije u		1971.	59,03	38,97		66,42	
		1976.	59,21	39,00		62,25	

Tabela 9 — Struktura korištenja oranica i vrtova u brdsko-planinskom pod-

Red. br.	Subregija	Godina	Oranice i vrtovi ha	Žitarice		Industrijsko bilje	
				ha	%	ha	%
1.	Kordunsko-banijska	1971.	180.705	112.819	62,43	491	0,27
		1976.	167.103	102.009	61,05	93	0,06
2.	Slavonska	1971.	142.531	100.434	70,46	4.798	3,37
		1976.	137.694	90.174	65,49	7.768	5,64
3.	Ličko-goranska	1971.	93.109	41.072	44,11	223	0,24
		1976.	88.137	34.444	39,08	35	0,04
4.	Istarsko-primorska	1971.	74.996	29.356	39,14	—	0,00
		1976.	74.160	26.153	35,27	—	0,00
5.	Dalmatinska	1971.	122.067	67.800	55,54	1.451	1,19
		1976.	121.593	62.086	51,06	1.660	1,37
Ukupno brdsko-planinsko područje		1971.	613.408	351.481	57,30	6.963	1,14
		1976.	588.687	314.866	53,49	9.556	1,62
SRH		1971.	1.573.856	1.042.695	66,25	53.039	3,37
		1976.	1.509.621	985.143	65,26	66.618	4,41
% brdsko-planinsko područje u SRH		1971.	38,97	33,71		13,13	
		1976.	39,00	31,96		14,34	

ručju po pojedinim subregijama

Vinogradi		Livade		Ukupno %	Pašnjaci	
ha	%	ha	%	Obradivih vih	ha	%
5.111	1,54	60.129	18,08	75,74	80.653	24,26
4.943	1,54	61.768	19,26	74,72	81.100	25,28
2.779	1,40	27.719	13,99	89,64	20.541	10,36
2.541	1,31	25.888	13,32	87,97	23.387	12,03
88	0,02	100.789	25,71	50,02	195.945	49,98
78	0,02	86.489	22,34	45,63	210.459	54,37
13.413	4,05	41.429	12,50	41,08	195.266	58,92
11.869	3,71	34.972	10,94	39,40	193.758	60,60
32.286	4,49	7.959	1,11	26,39	529.728	73,61
31.340	4,36	7.898	1,10	25,81	533.001	74,19
53.677	2,72	238.025	12,06	48,22	1.022.133	41,72
50.771	2,62	217.015	11,18	46,32	1.041.705	53,6
84.036	2,51	460.025	13,76	65,43	1.123.000	33,59
80.860	2,47	438.552	13,38	63,99	1.149.000	35,06
63,87		51,74			91,02	
62,79		49,48			90,66	

ručju

Povrće		Stočne krmno		Ukupno	Ugari	
ha	%	ha	%	%	ha	%
14.285	7,91	30.022	16,61	87,22	23040	12,75
13.748	8,23	35.254	21,10	90,44	15946	9,54
11.058	7,76	15.246	10,70	92,29	10899	7,65
9.882	7,18	13.355	9,70	88,01	16459	11,95
13.455	14,45	18.939	20,34	79,14	19419	20,86
13.129	14,90	15.562	17,66	71,68	24970	28,32
12.038	16,05	15.883	21,18	76,37	17.574	23,43
11.535	15,55	14.767	19,91	70,73	11479	15,50
23.176	18,99	15.607	12,79	88,51	13884	11,37
22.674	18,65	15.835	13,02	84,10	19092	15,70
74.012	12,07	95.696	15,60	86,11	84816	13,83
70.968	12,06	94.773	16,10	83,27	87964	14,94
150.709	9,58	197.858	12,57	91,77	128126	8,14
145.141	9,61	182.403	12,08	91,36	128.360	8,50
49,11		48,37			66,20	
48,90		51,96			68,53	

Tabela 10 — *Proizvodnja važnijih ratarskih proizvoda u brdsko-planinskom području*

broj Red. Subregija	Godina	V a g o n a				Djetelina Lucerka	Sijeno u vagonima		
		Pšenica	Kukuruz	Kruppir	Livade		Ukupno sijeno	Pašnjaka	
1. Kordunsko- banijska	1971.	8.778	12.600	8.860	6.936	3.176	12.668	22.780	3.092
	1976.	7.443	13.192	6.873	7.456	3.815	15.213	26.484	4.161
2. Slavonska	1971.	16.339	14.260	9.432	3.578	1.144	8.385	13.107	740
	1976.	14.831	13.843	5.586	3.515	902	6.936	11.353	813
3. Ličko- goranska	1971.	552	1.122	7.613	1.906	1.527	11.774	15.207	4.093
	1976.	663	1.381	9.457	2.325	1.461	10.828	14.614	10.267
4. Istarsko- primorska	1971.	3.220	1.181	4.921	1.006	4.378	6.398	11.782	6.576
	1976.	3.411	1.186	4.561	1.194	4.224	3.553	8.971	7.013
5. Dalmatinska	1971.	3.176	2.332	4.741	141	2.282	950	3.374	7.348
	1976.	4.001	4.791	6.027	1067	3.556	1.347	5.970	8.494
Ukupno subregija	1971.	32.065	31.495	35.567	13.567	12.507	40.175	66.249	21.849
	1976.	30.349	34.393	32.504	15.557	13.958	37.877	67.392	30.748
SRH	1971.	121.778	169.740	82.236	36.287	30.683	92.190	159.160	29.064
	1976.	134.298	193.429	72.462	38.381	32.993	102.118	173.492	39.089
% subregije u	1971.	26,33	18,55	44,86	40,06	40,76	43,58	41,62	76,18
SRH	1976.	22,60	17,78	44,86	40,06	42,31	37,09	38,84	78,66

Učešće društvenog sektora u ukupnim površinama pojedinih kategorija zemljišta znatno je nepovoljnije u brdsko-planinskom području nego u SR Hrvatskoj. Organizirani dio poljoprivrednog društvenog zemljišta u SR Hrvatskoj obuhvaća 12,1 % poljoprivrednih površina, a u brdsko-planinskom području svega 5,2%. Neorganizirano društveno zemljište u SR Hrvatskoj obuhvaća 22,6% poljoprivrednog zemljišta, a u brdsko-planinskom području 34,1%.

Učešće oranica i vrtova društvenog sektora u brdsko-planinskom području još je manje. U SR Hrvatskoj to učešće iznosi 19,3%, a ovdje svega 9,3%.

Što se tiče površina voćnjaka i vinograda, i tu je učešće društvenog sektora u brdsko-planinskom području manje od prosjeka SR Hrvatske. Jedino je u Istarsko-primorskoj subregiji učešće veće nego u SR Hrvatskoj.

Površine pašnjaka društvenog sektora procentualno su znatno veće u brdsko-planinskom području nego u SR Hrvatskoj, ali se tu uglavnom radi o neorganiziranim pašnjačkim površinama s niskim prinosima.

Tabela 11 — Učešće društvenog sektora u površinama poljoprivrednog zemljišta

Regija Kat. zemlj.	Učešće društvenog sektora							
	1	2	3	4	5	6	7*/	
Poljoprivredne površine	a	85,8	65,4	53,8	62,9	50,8	60,7	65,3
	b	4,1	24,3	1,2	6,9	1,8	5,2	12,1
	c	10,1	10,3	45,0	30,2	47,4	34,1	22,6
Oranice i vrtovi	a	96,3	68,7	92,5	92,7	95,4	88,6	79,5
	b	3,7	27,2	1,7	7,3	3,5	9,3	19,3
	c	0,0	4,1	5,8	0,0	1,1	2,1	1,2
Voćnjaci	a	98,7	96,2	100,0	92,5	95,5	95,1	94,4
	b	1,3	3,8	0,0	7,5	4,5	4,1	5,6
	c	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Vinogradi	a	98,1	87,5	100,0	89,5	96,3	94,5	94,3
	b	1,0	12,5	0,0	10,5	3,7	5,5	6,3
	c	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Livade	a	90,0	84,8	83,7	96,6	80,8	87,9	87,5
	b	4,0	9,8	1,7	3,3	6,5	3,7	6,6
	c	6,0	5,4	14,6	0,1	4,7	8,4	5,9
Pašnjaci	a	59,4	15,7	24,9	43,1	35,4	36,1	35,9
	b	5,4	29,0	0,8	7,2	1,1	3,2	64,1
	c	35,2	55,3	74,3	49,7	63,5	60,7	0,0

*/ Brojevima: 1, 2, 3, 4, i 5 označeni su redni brojevi subregija iz prethodnih tabela:

6 = ukupno brdsko-planinsko područje

7 = ukupno SR Hrvatska

a = privatni sektor

b = društveni sektor organizirani dio

c = društveni sektor neorganizirani dio

Bogatstvo regije poljoprivrednim površinama, mjereno brojem ha po stanovniku, ilustriraju sljedeći podaci:

Subregija	Godina	Poljoprivredne površine	Oradive površine	Oranice i vrtovi	Pašnjaci
Kordunsko-banijska	1971.	0,96	0,72	0,52	0,23
	1976.	0,91	0,68	0,47	0,23
Slavonska	1971.	1,05	0,94	0,75	0,11
	1976.	1,02	0,90	0,72	0,12
Ličko-goranska	1971.	2,22	1,11	0,53	1,11
	1976.	2,18	1,00	0,50	1,19
Istarsko-primorska	1971.	0,77	0,38	0,17	0,46
	1976.	0,73	0,29	0,17	0,44
Dalmatinska	1971.	0,87	0,23	0,15	0,64
	1976.	0,83	0,21	0,14	0,62
Ukupno regija	1971.	1,00	0,48	0,31	0,52
	1976.	0,96	0,44	0,29	0,51
SRH	1971.	0,76	0,49	0,36	0,25
	1976.	0,72	0,46	0,33	0,25

Poljoprivrednog zemljišta više je po stanovniku u regiji za trećinu nego u SR Hrvatskoj u cjelini. Prikladnost potonjeg za poljoprivrednu proizvodnju znatno je nepovoljnija. Ovdje dominiraju poljoprivredno ekstenzivna zemljišta, pašnjaci. Oradive površine su na razini republičkog prosjeka, te uz nepovoljnije prirodne attribute mogućnosti organizacije proizvodnje su relativno ograničeni, a troškovi proizvodnje znatno veći.

Stanje stočarske proizvodnje, tendencije kretanja i osnovni faktori razvoja

U ovom području nalazi se 92,45% ovaca, 35,3% goveda, 21,74% svinja, 29,31% peradi od ukupnog brojnog stanja Hrvatske. Kretanja u odnosu na 1971. ukazuju da broj goveda raste i da je stopa rasta veća od prosjeka Hrvatske. Istovremeno broj svinja se smanjuje i stopa pada je veća od prosjeka Hrvatske.

U ovom području nalazi se 41% ukupnog broja konja u Hrvatskoj. Njihov broj se smanjuje, ali znatno sporije nego u ostalim dijelovima Hrvatske.

Tabela 12 — Broj stoke u 1976. godini

Vrsta stoke	(u 000 kom)		
	Brdsko-planinsko područje komada	% (Hrvatska = 100)	SR Hrvatska komada
Goveda	359	35,30	1.017
Svinje	330	21,74	1.518
Ovce	759	92,45	821
Perad	4.266	29,31	14.555
Konji	77	40,95	188

Tabela 13 — Brojno stanje stoke u odnosu na poljoprivredne površine i stanovništvo u 1971. i 1976. godini

	Godina	Na 100 ha polj. površine			Na 100 stanovnika			pe- rad nji	ko- nji
		goveđa	svinje	ovce	konji	goveđa	svinje		
Brdsko-planinsko područje SR Hrvatska	1976.	18,5	17,0	39,1	—	17,2	18,9	43,0	—
	1971.	29,3	48,2	27,5	220	17,8	16,3	37,5	217
	1976.	31,0	46,3	25,1	360	22,1	36,4	20,8	272
Jugoslavija	1971.	35,2	45,0	59,6	454	22,4	33,5	18,1	328
	1976.	40,0	45,4	54,4	308	25,0	32,0	42,4	219
					412	26,7	30,3	36,3	275

Kretanje stočnog fonda karakterizira blagi rast broja goveda, smanjenje broja ovaca i nagli pad broja svinja.

Stočarska proizvodnja ovog područja ima značajan udio u ukupnoj proizvodnji Hrvatske. Učešće pojedinih stočarskih proizvoda bilo je u 1976. god. slijedeće:

mlijeko	36,58%
prirast stoke	27,52%
jaja	36,71%
vuna	91,77%

Ovčarska proizvodnja Hrvatske locirana je u ovom području sa 91,77 % vune, 100% ovčijeg mlijeka i 98,09% prirasta ovaca. Relativna zastupljenost prirasta svinja u republičkoj proizvodnji na razini je proizvodnje prirasta goveda (25%).

Relativno veća zastupljenost proizvodnje jaja rezultat je proizvodnje društvenog sektora. U ovoj proizvodnji društveni sektor učestvuje sa preko 30%, što je odlučujuće utjecalo na opseg proizvodnje jaja u ovom području. Društveni sektor, iako je slabo razvijen, utječe na stočarsku proizvodnju, naročito proizvodnju peradi gdje se 25% ukupnog broja nalazi u njegovom vlasništvu. Kod svinja udio je 19%, goveda 4%, a ovaca 3%.

Opterećenost poljoprivrednih površina sa stokom u ovom području znatno je ispod prosjeka Hrvatske i Jugoslavije. Po jedinici poljoprivredne površine broj svinja u ovom području predstavlja 37% toga broja u Hrvatskoj, kod goveda 60%, a peradi 48%. Jedino je broj ovaca veći.

Odnos broja stoke i stanovništva također je nepovoljniji nego u Hrvatskoj. Broj goveda na 100 stanovnika predstavlja 79% toga broja u Hrvatskoj, a kod svinja samo 48%.

Proizvodnja glavnih proizvoda stočarstva po stanovniku regije iznosi:

Tabela 14 — Stočna proizvodnja u odnosu na poljoprivredne površine i stanovništvo u 1976. g.

	Proizv. po ha polj. površ.			Proizv. po stanovniku			
	mlijeko	pri- rast	vuna	mlijeko	pri- rast	jaja	vuna
Brdsko-planinsko područje	164	52	0,34	157	50	156	0,321
Hrvatska	263	111	0,22	192	81	194	0,16
Jugoslavija	259	112	0,69	179	75	178	0,46

Pokazatelji ukazuju da je brdsko-planinskom području u stočarstvu u odnosu na prosjek Hrvatske razvijenije ovčarstvo i govedarstvo. Kod govedarstva veći akcenat je na proizvodnji mlijeka. Orijehtacija je uvjetovana u prvom redu bogatstvom travnjačkih površina, te razvijenošću potrošačkih centara.

Travnjačke su površine, prikladne za govedarstvo i ovčarstvo, zastupljene sa 70% u ukupnim poljoprivrednim površinama. U ostalim dijelovima Hrvatske čine samo 34%. U ukupnoj proizvodnji sijena ovo područje učestvuje sa 46%, a u proizvodnji kukuruza samo sa 18%.

Stočarska proizvodnja znatno je razvijenija u Kordunsko-banijskoj subregiji i planinskom dijelu Slavonije. U tim subregijama nalazi se 53% goveda i 78% svinja od ukupnog broja u regiji. Strukturu stočarstva karakterizira govedarsko-svinjogojska proizvodnja. Po jedinici poljoprivredne površine u ovim subregijama broj goveda je dva puta, a svinja skoro tri puta veći od prosjeka regije. Proizvodnja mlijeka i proizvodnja prirasta stoke u odnosu na poljoprivrednu površinu i stanovništvo ne samo da je veća od prosjeka regije nego je i iznad republičkog prosjeka (330 litara mlijeka i 100 kg prirasta). Meso i mlijeko predstavljaju značajan tržišni višak ovdašnje poljoprivrede.

Nasuprot tome u Dalmatinskoj i Istarsko-primorskoj subregiji stočarstvo je slabo razvijeno. U odnosu na poljoprivredne površine i stanovništvo gospodarska proizvodnja predstavlja oko 50% prosjeka regije, a broj svinja samo 25%. Područje karakterizira ovčarska proizvodnja, naglašeno u Dalmatinskoj zagori i na nekim otocima. Proizvodnja mlijeka (62 l) i mesa (23 kg) po stanovniku niža je od potrošnje u Republici, što ukazuje na veliku deficitarnost ovih subregija na osnovnim proizvodima stočarstva.

Stočarstvo Ličko-goranske subregije karakterizira govedarsko-ovčarska proizvodnja, s tendencijom kretanja u pravcu jačanja govedarstva. Posmatrano u odnosu na poljoprivredne površine ovdje stočarstvo zaostaje primjerice za Kordunsko-baranjskim za 60%. Uspoređujući stočarsku proizvodnju po stanovniku te razlike se gube. U Kordunsko-banijskoj subregiji po stanovniku se proizvede 350 l mlijeka, a u Ličko-goranskoj 346, kod prirasta to je 95 i 84 kg. Te razlike u pokazateljima razvijenosti do kojih dolazi u ovoj subregiji uvjetovane su odnosom broja stanovnika i poljoprivredne površine po kojem se ova subregija razlikuje od ostalih. Po stanovniku dolazi ovdje 2,2 ha ili dva puta više nego u cijelom području, odnosno tri puta više nego u Hrvatskoj. Proizvodnja mlijeka i mesa ovdje je iznad prosječne republičke potrošnje, pa se stočarski proizvodi ove subregije pojavljuju na tržištu Dalmatinske i Istarsko-primorske subregije.

U Kordunsko-banijskoj subregiji govedarska proizvodnja, pretežno proizvodnja mlijeka, razvila se pod utjecajem organiziranog otkupa i relativno povoljnih uvjeta za proizvodnju stočne hrane. Od ukupnih poljoprivrednih površina 25% su pašnjaci, 19% livade i 11% zasijano krmnim biljem, odnosno ukupno 55% poljoprivrednih površina namijenjeno je stočarstvu. Proizvodnja po ha izražena u sijenu za 2,5 puta veća je od prosjeka regije. Govedarsku proizvodnju karakterizira proizvodnja mlijeka po grlu na nivou republičkog prosjeka, ali vrlo niska proizvodnja prirasta. Po prosječnoj kravi proizvede se oko 106 kg mesa (u Republici 205 kg). Telad se kolje s težinom oko 80 kg ili se prodaje u druga područja. Nedostatak društveno organizirane proizvodnje je razlogom neiskorištavanja postojećih kapaciteta za meso. Kod toga treba imati u vidu da se u ovoj subregiji nalazi i prerađivačka industrija, pa je s tim više ekonomski neopravdano zanemarivanje

Tabela 15 — Brojno stanje stoke ukupno i u odnosu na poljoprivredne po

Subregija	Godina	Ukupan broj stoke			konji
		goveda	svinje	ovce	
Kordunsko-banijska	1971.	128466	141034	37108	35524
	1976.	133566	135987	29900	25100
Slavonska	1971.	53026	117504	12184	24989
	1976.	58661	121374	12611	16260
Ličko-goranska	1971.	70066	32332	153249	18125
	1976.	68780	22250	104683	15680
Istarsko-primorska	1971.	33030	20562	72874	1598
	1976.	37518	18483	92298	1440
Dalmatinska	1971.	54308	61222	572831	23445
	1976.	60865	32007	519282	18780
Ukupno	1971.	338896	372654	848246	103681
	1976.	359390	330101	758774	77260

Tabela 16 — Proizvodnja glavnih proizvoda stočarstva ukupno i u odnosu

Subregija	Mlijeko (000 l)			Prirast (tona)	
	Kravlje	Ovčje	Ukupno	Goveda	Svinja
Kordunsko-banijska	123369	32	123401	11458	21668
Slavonska	52179	45	52224	7065	14362
Ličko-goranska	16104	121	61225	6612	5972
Istarsko-primorska	26798	1854	28652	4849	3970
Dalmatinska	48836	3342	52178	3445	11255
Ukupno	312286	5394	317680	33429	57227

proizvodnje goveđeg mesa. Zahvaljujući djelovanju prerađivačke industrije razvila se svinjogojnska proizvodnja. U ukupnom prirastu (bez peradi) prirast svinja učestvuje sa 64,5%, što je iznad regionalnog (57%) i republičkog prosjeka (61%).

U Dalmatinskoj subregiji osnovna podloga razvoja stočarstva su velike površine nekvalitetnih pašnjaka. Od ukupnih poljoprivrednih površina 74% su pašnjaci, 1% livade i 2% površine zasijane krmnim biljem, što ukupno predstavlja 77% poljoprivrednih površina subregija. Niska proizvodnost tih površina primjerena je razvoju nisko-produktivnog stočarstva. U ukupnom prirastu ove učestvuju sa 28,5%, što je skoro tri puta više od prosjeka regije. Ovčarstvo je ekstenzivno, što pokazuje proizvodnja od 14 kg prirasta i 0,8 kg vune.

Istarsko-primorska regija ima nešto povoljnije uvjete za stočarsku proizvodnju. Od 76% poljoprivrednih površina koje se koriste za stočarstvo 11% su livade, a 5% krmno bilje na oranicama. Proizvodnja prirasta goveda

vršine i stanovništvo po subregijama

Na 100 ha polj. površ.				Na 100 stanovnika			
goveda	svinje	ovce	konji	goveda	svinje	ovce	konji
38,6	42,4	11,2	10,7	36,9	40,5	10,7	10,2
41,6	42,4	9,3	7,8	37,9	38,5	8,5	7,1
26,8	59,3	6,1	12,6	28,1	62,2	6,4	13,2
30,2	62,4	6,5	8,4	30,7	63,6	6,6	8,5
17,9	8,2	39,1	4,6	39,6	18,3	86,7	10,3
17,8	5,7	27,0	4,1	38,8	12,6	59,1	8,8
10,0	6,2	22,0	0,5	7,7	4,8	17,0	0,4
11,7	5,8	28,9	0,5	8,5	4,2	21,0	0,3
7,5	8,5	79,6	3,3	6,5	7,4	69,0	2,8
8,5	4,5	72,3	2,6	7,1	3,7	60,2	2,2
17,2	18,9	43,0	5,3	17,2	18,9	43,0	5,3
18,5	17,0	39,1	4,0	17,8	16,3	37,5	3,8

na poljoprivrednu površinu i stanovništvo po subregijama u 1976. godini

Ovaca	Ukupno	Vuna	Po ha polj. povr.			Po stanovniku		
			Mli- jeko	Pri- rast	Vuna	Mli- jeko	Pri- rast	Vuna
484	33610	35	385	105	0,11	350	95	0,10
146	21573	15	269	111	0,08	274	113	0,08
2333	14917	124	158	39	0,32	346	84	0,70
972	9791	82	90	31	0,26	65	22	0,19
5874	20574	401	73	29	0,56	60	24	0,46
9809	100465	657	164	52	0,34	157	50	0,32

od 85 kg po kravi je ujedno najveća u regiji. To je rezultat ne samo prirodnih uvjeta nego i pasmine goveda, kao i većeg utjecaja društvenog sektora. Društveni sektor je u ovoj subregiji razvio proizvodnju mesa peradi, prisutan je u proizvodnji mlijeka, a kod proizvodnje jaja učestvuje sa 61 %. Veća povezanost turističke privrede i poljoprivrede pozitivno djeluje na kretanja u stočarstvu i tu se mogu očekivati i bolji rezultati. U strukturi ukupnog prirasta, prirast goveda učestvuje sa 49,5% što je najveća zastupljenost u regiji i ukazuje na proizvodnu orijentaciju u stočarstvu.

U ovoj i Dalmatinskoj subregiji društveni sektor je razvio proizvodnju jaja što je značajno za velike potrošačke centre. Pored toga povoljne toplinske prilike mogu biti značajne za ekonomiku ove proizvodnje, što bi trebalo tehnološki i ekonomski valorizirati, kao faktor razvoja te proizvodnje.

Ličko-goranska subregija je tipično planinsko područje s većim brojem kraških polja prikladnim pa razvoj govedarsko-ovčarske proizvodnje. U ovoj subregiji 80% poljoprivrednih površina koristi se za stočarsku proiz-

vodnju. Prosječna proizvodnja od 8 mtc sijena po ha je znak niskog intenziteta iskorištavanja. Subregija je povezana s velikim potrošačkim centrima, odnosno mljekarama, što pozitivno utječe na stanje u govedarstvu odnosno na proizvodnju mlijeka, dok se kapaciteti u proizvodnji mesa iz već poznatih razloga slabo koriste.

Tabela 17 — Struktura proizvodnje prirasta stoke po subregijama u 1976. godini

	Prirast goveda	Prirast svinja	Prirast ovaca	Ukupno (bez pri- rasta peradi)
Kordunsko-banijska	34,0	64,5	1,5	100
Slavonska	32,3	67,0	0,7	100
Ličko-goranska	44,0	40,0	15,6	100
Istarsko-primorska	49,5	40,5	10	100
Dalmatinska	17,0	54,5	28,5	100
Regija ukupno	33	57	10	100
SR Hrvatska	36	61	3	100
Jugoslavija	39	54	7	100

Tabela 18 — Zastupljenost površina za proizvodnju voluminozne stočne hrane u ukupnim poljoprivrednim površinama po subregijama u 1976. godini

Subregija	Pašnjaci	Livade	(u %)	
			Zasijano krmnim biljem	Ukupno
Kordunsko-banijska	25	19	11	55
Slavonska	12	13	7	32
Ličko-goranska	34	22	4	80
Istarsko-primorska	60	11	5	76
Dalmatinska	74	1	2	77
Regija ukupno	35	13	6	54

U ovoj subregiji goveda potiskuju ovce, što je pokazala i anketa u planinskim selima u kojima je nekada dominiralo ovčarstvo. U 1973. god. prosječno po anketiranom domaćinstvu bila je 61 ovca i 6,5 goveda, a tri godine kasnije (1976) bilo je 48 ovaca i 8,5 goveda. Broj ovaca naglo opada i u posljednjih pet godina (1971—1976) smanjio se za 47%. Neriješeni tehnološki, organizacijski i ekonomski problemi ovčarstva onemogućavaju da se uz postojeće prirodne uvjete i proizvodnu tradiciju razvije robna proizvodnja.

Slavonski dio brdsko-planinskog područja odvojen je od ostalih subregija i značajno se razlikuje u prirodnim uvjetima za stočarsku proizvodnju. Na 32% poljoprivrednih površina proizvodi se stočna hrana, s prinosima po ha za pet puta većima od prosjeka regije (3,5 t : 0,7 t). Nadalje, u ovoj subregiji proizvodnja kukuruza je veća od proizvodnje sijena, dok je u ostalim subregijama taj odnos 1:4. U proizvodnom prirastu, prirast svinja učestvuje sa 67%, a broj svinja dvostruko je veći od broja goveda što ukazuje da stočarstvo ima karakteristike svinjogojsko-govedarske proizvodnje. Govedarstvo je intenzivnije pa je i proizvodnja mlijeka i prirasta po prosječnom grlu znatno iznad prosjeka regije (1419 l i 164 kg). Ovčarstvo je malobrojno, ali ima tendencu povećanja. Stanje i kretanje stočarstva u ovoj subregiji nalazi se pod velikim utjecajem društvenog sektora. U proizvodnji prirasta svinja društveni sektor je zastupljen sa 33,5%, a u ovčarskoj proizvodnji 84%, kod mlijeka 42%.

Tabela 19 — Proizvodnja kukuruza i sijena u 1971. i 1976. god. po subregijama

Subregije	Kukuruza		Sijena	
	1971.	1976.	1971.	1976. u vagonima
Kordunsko-banijska	12.600	13.192	25.872	30.645
Slavonska	14.260	13.843	13.847	12.166
Ličko-goranska	1.122	1.381	19.300	24.881
Istarsko-primorska	1.181	1.186	18.358	15.984
Dalmatinska	2.332	4.791	10.721	14.464
Ukupno regija	31.495	34.393	88.098	98.140

Tabela 20 — Pokazatelji intenziteta proizvodnje u govedarstvu po subregijama u 1976. godini

Subregija	Proizvodnja mlijeka po muznoj kravi	Proizvodnja prirasta po prosječnoj kravi
Kordunsko-banijska	1.406	106
Slavonska	1.419	164
Ličko-goranska	1.272	118
Istarsko-primorska	1.208	185
Dalmatinska	1.066	66
Ukupno regija	1.298	119
SR Hrvatska	1.586	205
Jugoslavija	1.366	197

Bolja organiziranost i veći broj nosilaca razvoja, kao i primjena suvremenih tehničko-tehnoloških rješenja bitni su preduvjeti unapređenja

proizvodnje. Ovo se odnosi na proizvodnju stočne hrane, stočarstva kao i na preradu i promet stočarskih proizvoda. Potrebna je veća prisutnost stručne službe i smišljen uzgojno-seleksijski rad. Samo na toj osnovi može se ostvariti veća proizvodnja po grlu kako u govedarstvu tako i u ovčarstvu. Proizvodnja po kravi od 1300 l mlijeka i 119 kg prirasta i po rasplodnoj ovci od 16 kg prirasta i 1 kg vune jasno ilustrira stanje proizvodnje, ali ukazuje i na rezerve koje tu za povećanje ukupne proizvodnje postoje.

Voćarska, vinogradarska i povrćarska proizvodnja

Brdsko-planinski dijelovi SR Hrvatske značajno su proizvodno područje za voće, grožđe i povrće. Za neke od tih grana postoje tako naglašene komparativne prednosti za proizvodnju, koje ne možemo, osim u SR Makedoniji, naći nigdje u našoj zemlji.

U voćarstvu je trajna tendenca smanjivanja rodni stabala. Naročito je to značajno u maslinarstvu. Samo u periodu 1971—77. god. zabilježen je pad broja stabala od 3,879.656 na 3,578.636.

Broj rodni stabala jabuka i šljiva pokazuje lagan porast (kod jabuka stopom 0,98%, kod šljiva 0,33%). Povećava se učešće društvenog sektora u proizvodnji jabuka od 28.491 na 35.110.

U vinogradarstvu prisutan je negativan trend broja rodni čokota jer je od 1971. god. smanjen sa 310.416 tisuća sveo na 284.946 tisuća u 1977. god. Proizvodnja grožđa istovremeno raste i 1977. god. proizvedeno je 22.578 vagona.

U povrćarskoj proizvodnji razmotrit ćemo samo glavne kulture. Proizvodnja graha kao glavne i međukulture pokazuje snažan porast. S ukupno 2.642 ha u 1971. god. ubrano je 11.843 t sa 3.241 ha u 1977. god. 9.311,8 t zrna.

Površine pod krumpirom pokazuju tendenciju smanjenja a isto tako i proizvodnja lagano opada. Tako su površine od 48.374 ha pale na 43.035 ha, a proizvodnja od 35.566 vagona na 34.802.

Proizvodnja kupusa i kelja vrši se danas na ukupno 5.713 ha, sa ukupnim prinosom 5.468 vagona.

Mehaniziranost brdsko-planinske poljoprivrede

Poznato je da iz brdsko-planinskog područja migrira mlada radna snaga, pa mehanizacija starim ljudima u tim područjima, znači dvojaku korist: olakšava im izvršenje težih fizičkih poslova i nadomješta nedostatak radne snage. Pored toga mehanizacijom se postiže kvalitetnija obrada, čime se povećava prinos bilja. Ona izbacuje radnu stoku, a hranu koja ostaje troši proizvodna stoka pa se tako povećava količina stočnih proizvoda kod individualnih gospodarstava. Ovo se naročito potvrđuje porastom proizvodnje kraljevog mlijeka.

Tabela 21 — Rodna stabla, čokoti vinove loze i požete površine osnovnih kultura povrća u brdsko-planinskom području SRH

	Jed. mjere	1971.			1977.		
		Ukupno	Društveni sektor	Individualni sektor	Ukupno	Društveni sektor	Individualni sektor
VOCARSTVO							
Jabuke	r. stabla	512.743	28.491	484.252	542.511	35.110	507.401
Šjive	r. stabla	2.730.607	12.386	2.718.221	2.798.258	8.084	2.790.258
Masline	r. stabla	3.879.656	49.387	3.830.269	3.578.636	42.694	3.535.942
VINOGRADARSTVO							
čokoti	čokoti u 000	310.416	7.465	302.951	284.946	8.102	276.844
POVRČARSTVO							
Kupus i kelj	ha	* * *	* * *	* * *	5.713	133	5.580
Grah	ha	2.642	5	2.637	3.241	97	3.144
Crveni luk	ha	* * *	* * *	* * *	3.830	9	3.821
Krumpir	ha	48.374	221	48.153	43.035	151	42.884

Ekspanzija mehanizacije, a naročito traktorizacija odvija se u posljednjih deset godina. Broj traktora porastao je za 45%. Najveći porast bilježi Slavonska subregija oko Papuka i Psunja. Samo je broj traktora porastao za više od četiri puta.

Tabela 22 — Broj dvoosovinskih traktora u poljoprivredi brsko-planinskog područja

Red. Subregija	1972.		1977.		1977/ 72.
	kom	kom	%	Društven. sektor %	
1. Banijsko-kordunska	3.740	7.036	30,2	1,2	188
2. Ličko-goranska	524	1.191	5,2	2,9	227
3. Istarsko-primorska	2.281	3.464	14,9	6,2	152
4. Dalmatinska	8.159	6.102	26,2	5,2	75
5. Slavonska	1.293	5.474	23,5	8,6	423
Ukupno	15.997	23.267	100,0	4,8	145

Na drugom mjestu dolazi Ličko-goranska, a na trećem Banijsko-kordunska subregija. U Istarsko-primorskoj subregiji je i ranije bilo dosta traktora, pa je indeks porasta nešto manji.

U Dalmaciji broj dvoosovinskih traktora se smanjio za 25%. Njih tamo potiskuju jednoosovinski traktori i motokultivatori, jer su oni jeftiniji i pogodniji za male parcele u dalmatinskom kamenjaru.

Tabela 23 — Broj dvoosovinskih traktora u poljoprivredi društvenog sektora brdsko-planinskog područja

Subregija	1972.		1977.		Učešće subr. %	Indeks 1977/72.	
	kom	KS	kom	KS		kom	KS
1. Banijsko-kordunska	49	2.271	83	5.223	7,4	169	230
2. Ličko-goranska	16	627	35	1.458	3,1	219	232
3. Istarsko-primorska	197	9.154	214	11.676	19,1	109	128
4. Dalmatinska	286	11.219	316	14.286	28,2	110	127
5. Slavonska	250	16.023	473	37.177	42,2	189	232
Ukupno	798	39.294	1121	69.620	100,0	140	177

Ako se posmatra traktorizacija društvenog sektora tamo je porast broja traktora nešto manji — 40%, ali je zato porast KS veći — čak za 77%. To znači da se proces preorijentacije društvenog sektora na teške traktore odvija i dalje. Lakši i jeftiniji traktori kao da postaju specifičnost indivi-

dualnog sektora poljoprivrede. Oni su pogodniji za uske poljske puteve u brdskim područjima, a i cijena im je daleko pristupačnija za individualne poljoprivrednike.

Tabela 24 — Stupanj iskorištenja traktora u društvenoj svojini u 1977. godini

Subregije	Broj komada	Prosjek sati rada godišnje	Stupanj iskorištenja ($\phi/2000 \times 100$)
1. Banijsko-kordunska	83	762	38,1
2. Ličko-goranska	35	1.266	63,3
3. Istarsko-primorska	214	1.148	57,4
4. Dalmatinska	316	1.071	53,6
5. Slavonska	473	964	48,2
Ukupno	1.121	1.023	51,1

Stupanj iskorištenja traktora nije zadovoljavajući na društvenom a pogotovo ne na individualnom sektoru. Od mogućih 2.000 sati efektivnog rada godišnje, traktori se na društvenom sektoru koriste u Baniji i na Kordunu sa 762 sata, a u Ličko-goranskoj subregiji s 1.266 sati u prosjeku. To znači da se kapacitet traktora koristi od 38,1 do 63,3% zavisno od subregije i njenih uvjeta. U prosjeku za cijelo brdsko-planinsko područje traktori se na društvenom sektoru koriste sa 51,1%, bolje rečeno polovično.

Tabela 25 — Broj dvoosovinskih traktora na individualnom sektoru poljoprivrede

Subregija	1972.		1977.			In-deks 1977/72.	
	kom	KS	kom	Učešće sub-reg.	% sati rada god.		
1. Banijsko-kordunska	3.691	116.704	6.953	31,4	469	23,4	188
2. Ličko-goranska	508	14.506	1.156	5,2	528	26,4	228
3. Istarsko-primorska	2.084	49.633	3.250	14,7	440	22,0	156
4. Dalmatinska	7.873	70.000	5.786	26,1	375	18,8	73
5. Slavonska	1.043	68.553	5.001	22,6	563	28,2	479
Ukupno	15.199	319.406	22.146	100,0	464	23,2	146

Kod individualnog sektora traktori se koriste sa 18,8 do 26,4%. Unatoč slabom iskorištenju, broj traktora se u posljednjih pet godina povećao za 46%.

Tabela 26 — Broj jednoosovinskih traktora po subregijama i stupanj njihovog iskorištenja u 1977. godini

Subregija	Broj komada	Sati rada godišnje %	Stupanj iskorištavanja
1. Banijsko-kordunska	40	482	24,1
2. Ličko-goranska	23	208	10,5
3. Istarsko-primorska	875	250	12,5
4. Dalmatinska	8.077	341	17,0
5. Slavonska	49	238	11,9
Ukupno	9.064	332	16,6

Tabela 27 — Prosječan broj sati iskorištavanja traktora godišnje po subregijama u zavisnosti od jačine motora — Individualni sektor 1977. godine

Subregija	Do 15 KS		16—25		26—35		36—50		preko 50 KS	
	kom	sati	kom	sati	kom	sati	kom	sati	kom	sati
1. Banijsko-kordunska	127	426	1376	411	4582	487	808	479	60	359
2. Ličko-goranska	93	491	276	525	599	537	181	523	7	587
3. Istarsko-primorska	623	301	1329	455	1062	520	182	370	54	348
4. Dalmatinska	3685	348	627	446	1129	412	276	402	69	454
5. Slavonska	117	464	575	586	3241	570	856	553	212	507
Ukupno i prosjek	4645	350	4183	457	10613	510	2303	492	402	456

Stupanj iskorištenja traktora je ovisan o jačini motora. Najveći se broj sati godišnje (oko 510) koriste traktori jačine 26 — 35 KS. To se ustvari pretežno odnosi na traktor od 35 KS jer je njih na individualnom sektoru najviše. Poslije njih na drugo mjesto dolazi traktor jačine 36 — 50 KS, a treće mjesto dijele oni iznad 50 KS i oni od 16 — 25 KS. Najmanje sati rada godišnje imaju traktori do 15 KS — svega 350 sati godišnje.

I na društvenom sektoru najveći broj sati rada učini se s traktorima između 26 i 35 KS — 1.223 sati godišnje u prosjeku. Poslije njih slijede najteži traktori preko 90 KS. Traktori jačine između 36 i 90 KS koriste se u prosjeku sa 926 do 940 sati godišnje.

Tabela 28 — Prosječan broj sati korištenja traktora godišnje po subregijama u zavisnosti od jačine motora — individualni sektor 1977. god.

Subregija	DO 15 KS		16—25 KS		26—35 KS		36—50 KS		preko 50 KS	
	kom	sati	kom	sati	kom	sati	kom	sati	kom	sati
1. Banijsko-kordunska	127	426	1.376	411	4.582	487	808	479	60	359
2. Ličko-goranska	93	491	276	525	599	537	181	525	7	587
3. Istarsko-primorska	623	301	1.329	455	1.062	520	182	370	54	348
4. Dalmatinska	3685	348	627	446	1.129	412	276	402	69	454
5. Slavonska	117	464	575	586	3.241	570	856	553	212	507
Ukupno i prosjek	4.645	350	4.183	457	10.613	510	2303	492	402	456

Tabela 29 — Prosječan broj sati korištenja traktora godišnje prema jačini motora u 1977. godini — društveni sektor

	Do 25 KS		26—35 KS		36—50 KS		51—59 KS		preko 90 KS	
	kom	sati	kom	sati	kom	sati	kom	sati	kom	sati
1. Banijsko-kordunska	1	138	19	1.012	15	1.006	36	792	12	537
2. Ličko-goranska	—	—	12	1.440	16	1.202	6	1.624	—	—
3. Istarsko-primorska	11	523	63	1.408	18	893	107	1.051	15	1.477
4. Dalmatinska	58	548	92	1.164	49	1.361	100	1.120	17	580
5. Slavonska	8	1.345	36	1.090	46	962	269	834	112	1.254
Ukupno i prosjek	78	621	222	1.223	144	926	518	940	156	1.147

Što se tiče broja kombajna i vršalica njih su društvene poljoprivredne organizacije u brdsko-planinskom području većinom rasprodale individualnim proizvođačima. Izuzetak čine poljoprivredne organizacije u slavonsko-brdskom području.

Uzeto u cjelini brdsko-planinsko područje je nešto lošije mehanizirano nego što to iznosi prosjek za SR Hrvatsku. To se najbolje vidi iz brojaka koje pokazuju koliko poljoprivredne obradive i oranične površine otpada na 1 dvoosovinski traktor.

Tabela 30 — Broj najvažnijih priključnih strojeva za traktore na društvenom sektoru u 1977. godini

Subregije	Plu- govi	Priko- lice	Kosi- lice	Tanjura- če i drljače	Međured- ni kul- tivato- ri	Prskali- ce i za- maglji- vači
1. Banijsko-kordunska	66	62	32	66	16	19
2. Ličko-goranska	30	21	12	26	7	5
3. Istarsko-primorska	311	168	22	110	95	65
4. Dalmatinska	240	127	16	132	117	152
5. Slavonska	290	599	15	210	88	86
Ukupno	937	937	97	544	323	327

Tabela 31 — Broj ostalih priključnih strojeva na društvenom sektoru poljoprivrede u 1977. godini

	Rasipa- či umjet- nih gno- jiva	Sijači- ce za strnine	Sijačice za ku- kuruz	Preše	Kombaj- ni
1. Banijsko-kordunska	18	15	13	7	15
2. Ličko-goranska	18	13	9	6	8
3. Istarsko-primorska	31	25	4	15	30
4. Dalmatinska	41	20	20	11	34
5. Slavonska	37	51	61	6	217
Ukupno	145	124	107	45	304

Tabela 32 — Najvažniji traktorski priključci i motorne mašine na individualnom sektoru u 1972. godini

Subregija	Traktorski priključci					Motor- ne kosi- lice	Kom- baj- ni	Mo- torne vršali- ce
	Plu- govi	Ta- nju- rače	Si- ja- čice	Kosi- lice	Pri- koli- ce			
1. Banijsko- kordunska	3.327	497	47	2.105	1.089	1.100	114	646
2. Ličko- goranska	474	101	6	213	278	605	45	207
3. Istarsko- primorska	1.799	310	32	146	901	1.138	23	107
4. Dalmatinska	1.063	136	21	237	1.332	5	17	10
5. Slavonska	1.893	456	269	509	1.059	182	164	158
Ukupno	8.556	1.510	395	3.210	4.659	3.030	363	1.128

Tabela 33 — Broj ha po dvoosovinskom traktoru u brdsko-planinskom području

Subregija	Godina	Poljoprivredna površina		Obradiva površina		Oranice vrtovi	
		ha/1 traktor	Indeks smanjenja u %	ha/1 traktor	Indeks smanjenja u %	ha/1 traktor	Indeks smanjenja u %
1. Banijsko-kordunska	1972.	89	—	67	—	48	—
	1977.	46	48	34	49	24	50
2. Ličko-goranska	1972.	748	—	374	—	178	—
	1977.	325	57	148	60	74	58
3. Istarsko-primorska	1972.	145	—	60	—	33	—
	1977.	92	37	36	40	21	36
4. Dalmatinska	1972.	88	—	23	—	15	—
	1977.	118	+34	30	+30	20	+33
5. Slavonska	1972.	153	—	137	—	110	—
	1977.	36	77	31	78	25	77
Ukupno	1972.	123	—	59	—	38	—
	1977.	83	33	39	33	25	34
SRH	1972.	85	—	56	—	40	—
	1977.						

Pokrivenost mehaničkom vučnom snagom poljoprivrednih površina najbolja je u Slavonskoj subregiji. Na drugom mjestu dolazi Banijsko-kordunska a na posljednjem je Ličko-goranska. Kod pokrivenosti oraničnih površina na prvom mjestu se nalazi Istarsko-primorska subregija, na drugom Banijsko-kordunska, a na trećem Dalmatinska.

Ličko-goranska subregija kao centralni i najvažniji dio brdsko-planinskog područja srazmjerno je najzaostalije područje u stupnju mehanizacije. U odnosu na republički prosjek zaostaje gotovo pet puta. Ovdje ima još dosta prostora za povećanje broja traktora.

Uzeto u cjelini, brdsko-planinsko područje zaostaje u pokrivenosti traktorskom vučnom snagom:

- Kod poljoprivrednih površina za 50%
- kod obradivih za 31%
- kod oranica za 25%

U prosječnoj jačini traktora brdsko-planinsko područje zaostaje za 29%.